

közösen újra meg újra elmesélik/alkotják a közkinccsé váló egyéni történeteket és pletykákat (például Mitu látogatása Ceaușescunál és a diktátortól ajándékba kapott Dacia), amelyek érdekességük függvényében akár kanonizálódhatnak is a közösségen belül. Nem is feltétlenül a valóság alapjuk a lényeges (a *Mendemondák és rejtélyek álregénye* alcím kijelöli az olvasat keretét), hanem a már említett hírérték és az, hogy akinek mesélnivaló története van, és akit a többiek meghallgatnak, az fontos ember. Annál is inkább működik ez a logika, mivel a kocsma esetében egy zárt közösségen belüli zárt közösségről van szó, hisz ez „a férfiak mennyország”. Ugyanúgy zárt világ az Akácos utca is, egyfajta periféria a város többi részéhez képest, de önmagában elégséges, teljes világ, amely nehezen is fogadja be az ide-

geneket, mint például a titokzatos Ezredest vagy Socoliucnét, a „bukaresti nőt”. Míg a férfiak terepe a kocsma, a nők az ablakból lesik a történeteket, s az ő hálózatukat is a pletyka, a továbbmesélés tartja fenn. Az igazán nagy titkok pedig (például a kollektív tudatalattiként tátongó egykori gödör helyére épült házat fenyegető omlási veszély) férfit, nőt, gyereket egyaránt összetartó szövetséget hoznak létre.

Becsapós tehát az a könnyedség és mulatságos stílus, amelyet a fordítás is remekül közvetít. Az egyes epizódok igazán viccesek – s a poérok magyar nyelven is működnek –, a szereplők esendőségükben rokonszenvesek, keserűségük „húgyízű rumban” oldódik. De a szocialista és posztszocialista valóság történetei továbbra is újramesélendők és – értelmezendők, amíg sikerül tanulságaikkal valamit kezdeni.

ÚJ KÖTET 1956-RÓL

Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*

■ Rainer M. János (1957) neve elválaszthatatlanul összefonódik az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének kutatásával. Szerepe a két hét okainak, eseményeinek és következményeinek a feltárásában egyedülállóan magaslatos. Ezért aligha lepett meg bárkit is, hogy 2016-ban, a 60. évforduló alkalmából nemcsak nagyszabású konferenciát szervezett '56-ról, hanem egy képekkel gazdagon illusztrált, igényes ismeretterjesztő jellelű összeggel is megajándékozta a téma iránt érdeklődőket.

Első ismert munkája Fényes Elek álnéven jelent meg a párizsi

Magyar Füzetek 1986-os emlékszámbában. A rendelkezésre álló statisztikai és egyéb adatok alapján ebben az 1956 utáni megtorlás természetrajzát és áldozatainak társadalmi-demográfiai jellegzetességeit taglalta – ma is érvényes módon. Kevesen sejtették, és még kevesebben tudták, hogy a neves 19. századi magyar statisztikus neve mögött a Fővárosi Levéltár fiatal levéltárosa bújkál meg, aki alig néhány éve végzett az ELTE történelem-könyvtár szakán. Következő nagyobb munkája (*Az író helye*), amelyben a magyar irodalmi sajtó 1953 és 1956 közötti vitáit ismertette, már Ma-

gyarországon és saját neve alatt jelent meg 1990-ben. Ekkor már az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa volt, ahol 1986-tól 1999-ig dolgozott. Az 1991-ben megalakult 1956-os Intézetnek magától értetődően szintén munkatársa, majd – miután vezetői kvalitásait és iskolateremtő egyéniségét az alapítók felismerték —1993-tól tudományos igazgatóhelyettese, 1997-től pedig igazgatója lett. Ezen a posztján 2011-ig maradt. Vezetése alatt az 1956-os Intézet a magyar kutatóintézeti hálózat itthon és külföldön egyaránt megbecsült intézményévé nőtte ki magát. Konferenciák és *workshop*ok tucatjait rendezték, hatalmas *oral history* archívumot építettek fel, és évről évre kiadták évkönyvüket. 2015-ben már a 21. jelent meg. 2012-től, amikor az Orbán-kormány megszüntette az Intézet önállóságát, és az Országos Széchényi Könyvtár egyik osztályává degradálta, Rainert pedig annak vezetőjévé fokozta le, a megfoghatkozott létszámú és pénzforrásaitól jórészt megfosztott csoport kutatási és publikációs tevékenysége mérséklődött, de korántsem szűnt meg teljesen. Érdeklődésük középpontjában ma a Kádár-korszak különböző aspektusainak vizsgálata áll.

Az intézetvezetői teendők ellátása mellett, amelyek időigényes és idegőrlő jellegét csak az tudja, aki maga is próbálta, Rainer mint egyéni kutató is maradandót alkotott. Főműve közel ezeroldalas Nagy Imre-életrajza, amelynek első köteté 1996-ban, a második pedig 1999-ben jelent meg. A hazai és külföldi levéltárakban, valamint könyvtárakban feltárt gazdag anyagok alapján Rainer ebben nemcsak Nagy Imre életét és politikáját mutatta be igen részletesen és hitelesen, ha-

nem azt a kort – elsősorban az 1945 és 1958 közötti időszakot – is, amelyben hőse a politika élvonalában tevékenykedett. Munkájának értékét jelzi, hogy nemcsak az MTA doktori címét nyerte el vele, hanem 2002-ben Akadémiai Díjjal is megjutalmazták érte, s hogy az elmúlt években angolul, oroszul, németül és lengyelül is megjelent.

A Nagy Imre-életrajzban Rainer mindazt elmondta, amit 1956-ról akkor tudott és gondolt. Érdeklődése az új évezred elejétől ezért egyre inkább a Kádár-korszak felé fordult. E témából 2004-ben 500 oldalas tanulmánykötetet szerkesztett (*„Hatvanas évek” Magyarországon*), 2005-ben pedig kiadta az 1985-ös monori tanácskozás jegyzőkönyvét. Antall József és az állambiztonsági szervek 1957 és 1989 közötti „kapcsolatáról” írott remek mikroelemzése (*Jelentések hálójában*) 2008-ban, az egész korszak alapkérdéseit teoretikus igényrel tárgyaló kötete (*Bevezetés a kádárizmusba*) pedig 2011-ben jelent meg.

Legújabb munkája, amely – mint az előszóban maga is hangsúlyozza — nem elsődleges kutatások terméke, hanem az elmúlt években páratlan módon felduzzadt szakirodalom eredményeinek az összefoglalása, tíz fejezetből áll. Az első a két hét korabeli média-megjelenésének újszerűségére hívja fel a figyelmet, amely az akkorra elterjedt rádióknak és filmhíradóknak volt köszönhető. Száz- és százazrek követhették napról napra, sőt gyakran óráról órára a budapesti eseményeket, amelyek az egész nyugati világ csodálatát kivívták. Ezután a forradalom előzményei és eseménytörténete következnek, majd a társadalomtörténeti háttér, valamint a programok és szimbólumok elemzése. Külön fejezet foglalkozik a

mobilizáció és az erőszak kérdéseivel, a nemzetközi kontextussal, valamint a forradalom rövid és hosszú távú hatásaival. A kötet három utolsó fejezetének tárgya '56 emlékezete és kapcsolata a rendszerváltással, valamint a megnevezése körüli terminológiai viták.

Rainer jó szerkesztő és még jobb stilisztá. Emellett tudatosan törekedett az egyszerű fogalmazásra, a hosszú idézetek és a gyakori lábjegyzetek kerülésére. Utóbbiakat csak igen indokolt esetben alkalmazza, egyébként a kötethez csatolt fejezetenkénti irodalomjegyzékből tájékozódhat a téma historiográfiája iránt érdeklődő olvasó. Könyve ezért bizvást ajánlható tanároknak, diákoknak és érdeklődő értelmiségieknek egyaránt. A felsőoktatásban akár tankönyvként is használható lenne, sőt valószínűleg lesz is.

Aktuálpolitikai jelentősége miatt legnagyobb figyelemmel a forradalom aktorainak összetételéről írottakat olvastuk. Amikor a kézirat készült, a szerző még nem tudhatta, legfeljebb sejthette, hogy a 2016. őszi megemlékezések központi alakjai a fegyveres felkelők, az ún. pesti srácok lesznek, s az egész országban látható nagyméretű plakátokról a forradalom minden reformkommunista szereplője hiányozni fog, beleértve a miniszterelnököt, Nagy Imrét is. Sőt nemcsak a revizionista kommunisták, hanem az olyan antikommunista, ám liberális demokrata főszereplők is, mint amilyen Bibó István, az utolsó Nagy Imre kormány államminisztere volt. A kormány emlékezetpolitikáitól eltérően és a kutatók többségéhez hasonlóan Rainer úgy látja, hogy a forradalom aktív szereplőinek köre nem szűkíthető le erre az egy csoportra.

Mellettük – különösen a forradalom előkészítő szakaszában — fontos szerepet játszottak az írók és a különböző rendű és rangú értelmiségiek, majd az egyetemi városok – elsősorban Szeged és Budapest – diákjai. Ezt követően valóban a fegyveres harcot vállalóké lett a főszerep, akiknek tekintélyes része „a nagyvárosi társadalom periferikus csoportjaiból került ki, halmozottan hátrányos családi, munkahelyi, lakóhelyi környezetből, igen kedvezőtlen anyagi, kulturális és mentális körülmények között”. (99.) November második hetétől viszont a munkások, illetve az általuk létrehozott munkástanácsok kerültek előtérbe. S mindeközben forradalmi bizottságok és nemzeti tanácsok százai alakultak szerte az országban, amelyek élére a helyi kisközösségekben tekintéllyel rendelkező – különböző társadalmi háttérű, de többnyire iskolázott — emberek álltak. És persze működött a kormány is, amelyben a kommunista tagok száma ugyan folyamatosan csökkent, de még az utolsóban is akadt belőlük három (Kádár János, Losonczy Géza és Maléter Pál), s amelyet folyamatosan Nagy Imre vezetett. A forradalom történetéből tehát a kommunisták egy részét sem lehet kihagyni. Nagy Imre – hangsúlyozza Rainer — nem lett a forradalom mindenki mást elharmályosító vezetője, mint 100 évvel korábban Kossuth Lajos, 250-nel korábban pedig II. Rákóczi Ferenc. Kétségtelen azonban, hogy szerepe így is „egyedi és helyettesíthetetlen”, és nélküle „a forradalom története elbeszélhetetlen”. (91.) 1956 igazi főszereplője – állítja – „maga a magyar társadalom volt”, annak ellenére, hogy az aktív résztvevők száma „egy igen népes kisebbségre korlátozódott”. (72.)

A kötet többi fejezetében foglaltakat általában ugyancsak egyetértéssel olvastuk. Egy-két kérdőjelet ennek ellenére a lapszélékre jegyeztünk. Az első mindjárt a kötet címére vonatkozik. Rainer úgy véli, s ezzel a recenzius is egyetért, hogy a forradalom kirobbantásában kulcsszerepet játszó diákság „diskurzusaiban a fő szerepet a patrióta nacionalizmus játszotta” (78.) Másutt pedig azt írja, s ez is igaz, hogy „Budapesten a hatalom és a forradalmi erők összecsapása polgárháborús, majd a szovjetek beavatkozásával nemzeti szabadságharc jelleget öltött”. (2.) Kár, hogy az erre való utalás, ami általában a „forradalom és szabadságharc” fogalompárban szokott testet ölteni, a címből hiányzik. Annak az 1991-es „történelmi olvasókönyvnek”, amelyet Rainer Litván Györggyel, Kozák Gyulával és Bak Jánossal közösen jegyzett, még ez a volt a címe: *Az 1956-os magyar forradalom. Reform — Felkelés — Szabadságharc — Megtorlás. A magyar szerzők egy része mellett ezeket a fogalompárokat a külföldiek is használják. Az angolszászok körében a *Freedom Fight* éppoly bevett terminus technicus, mint a *Revolution* vagy az *Uprising*. A németek és a franciák körében úgyszintén. Az '56-os emigránsok egyike, Molnár Miklós 1996-os magyar történetében (*Histoire de la Hongrie*) például a *L'insurrection nationale*, az 1999-es német változatban pedig a *Der nationale Aufstand* szerepel. Mindkettő nemzeti felkelést jelent, ami nagyon közel áll a Pozsgay Imre által 1989 januárjában javasolt „népfelkeléshez”. Én ezt nem „semleges formulának”, hanem kifejezetten pozitív jelentéssel rendelkező minősítésnek gondolom. Szóval, a „forradalom és szabadságharc”*

fogalompár véleményem szerint teljesebben fejezi ki a két hét tartalmát és jellegét, mint külön-külön akár egyik, akár másik.

1956 és 1989 összefüggéseivel külön fejezet foglalkozik. Kétségtelen: '56 újraértékelésének és ezen belül Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-ai újratemetésének fontos katalizátori szerepe volt az események alakulásában. Sok érv szól amellett is, hogy „1989. június 16-a a demokratikus átalakulás lélektani fordulópontja lett”. (152.) A „rendszer váltás napjának” nevezni (152.) azonban túlzásnak tűnik. Inkább egy fontos mérföldkőnek tekinthető abban a folyamatban, amely nézetünk szerint az MDF 1987-es megalakulásával kezdődött, a Nemzeti Kerekasztal 1989-es tárgyalásaival és megállapodásaival folytatódott, s politikai síkon az 1990-es szabad választásokkal fejeződött be.

Rainer a lehető legkorrektebb módon és legtárgyilagosabb formában ismerteti a különböző vitakérdéseket és álláspontokat. Ennek során – mint erre a forradalom szereplőivel kapcsolatban fentebb már utaltunk is – saját véleményét sem rejti véka alá. Egy-két esetben azonban szükséges lenne az olvasók világosabb orientálása. Ilyen például a forradalom bukásának elkerülhetőségével, illetve elkerülhetetlenségével kapcsolatos vita-kérdés. Békés Csaba, aki a téma egyik legjobb hazai ismerője (sokáig az 56-os Intézet munkatársa), már 1996-os könyvében (*Átéptés alatt*), majd 2006-os monográfiájában (*Az 1956-os forradalom a világpolitikában*) is úgy foglalt állást, hogy „minden amerikai propagandával, illetve kelet-európai várakozással szemben 1953–56 között a Szovjetunióban nem merült fel a

csatlós országok »elengedésének« gondolata, amerikai, illetve nyugati részről pedig nem léteztek a térség felszabadítását célzó törekvések”. (19.) Ezért „a szovjet szándékok ismeretében ma már biztos, hogy a forradalom sorsa lényegében október 22-én eldőlt. A szabad választások követelése, ami már a műegyetemi pontokban is szerepelt, s néhány nap alatt általánossá vált, magában hordozta a végkifejletet.” (87.) Merthogy a Szovjetunió számára ez elfogadhatatlan volt. Charles Gáti viszont, aki kétszázezer társával 1956-ban hagyta el Magyarországot, s lett az USA egyik Kelet-Európa szakértője, az 50. évfordulóra megjelent könyvében (*Vesztett illúziók*) azt fejtegette, hogy „a forradalom kudarca nem volt eleve elrendeltetett”. (206.) Ha Nagy Imre más politikát folytat, ha képes megakadályozni az október 30-i lincseléseket a Köztársaság téren, illetve általában véve „a közéletet keresi a felkelők reményei és a Kreml félelmei és gyanakvásai között, akkor nagy valószínűséggel megvalósíthatók lettek volna a forradalom eredeti – reformszocialista – célkitűzései”. (214.) Az eltérő álláspontok és azok érvrendszerének az ismertetése ez esetben is a lehető legkorrektebb, ám nem tudjuk meg, hogy a szerző mit gondol rólok. A fogalmazás alapján úgy tűnik, mintha Békés álláspontja felé hajlana, ám ez nem egyértelmű. A historiográfiai részben hiányzik azoknak a szerzőknek a megneve-

zése, akik az elmúlt években „a sokoldalú elemzést mellőző, egyszerű erkölcsi ítéletekkel operáló, krónika jellegű munkákat” producerálták. (166.) A szakmabeliek többkevesebb biztonsággal persze oda tudják képzelni a neveket a minősítés mögé, de vajon kikre fognak gondolni a kívülállók, akiknek a könyv voltaképpen készült?

Mint már utaltunk rá, a szöveghez nagyon gazdag és kifejező képanyag társul. A fotókat Demeter Zsuzsa válogatta, és feltehetően a szövegbe is ő illesztette őket. Bárki is tette, az utolsó fejezet (*A történelmi esemény*) esetében a szerkesztő mintha megfedkezett volna a szöveg és a kép közötti koherencia követelményéről. Bár ebben a részben a téma historiográfiája tárgyalatik, a képek az 1956-os két hét történéseinek egy-egy pillanatát mutatják.

Ezzel a könyvével Rainer M. János valószínűleg lezárta az 56-os forradalommal és szabadságharcral kapcsolatos kutatásait, és a továbbiakban még inkább a Kádárkorszakra fog koncentrálni. Távolról sem lebecsülve a mélyfúrások és a mikrotörténetek jelentőségét, amelyek fontosságáról egyik régebbi nyilatkozatában (*Múlt-kor*, 2010. márc. 15.) Rainer meggyőzően szólt, várjuk, hogy idővel erről a korszakról is készíteni fog egy olyan kiváló összegzést, mint amilyent most 1956-ról közzétett.

Romsics Ignác